

Boel Bøggild-Andersen:

Med trolddomskunst og djævelsmagt

En hekserianklage fra Skast herreds tingbog 1640

Begrebet hekseforfølgelse er noget, som de fleste nok vil henføre til den “mørke” middelalder; det er imidlertid påvist¹, at de egentlige hekseforfølgelser først nåede deres kulmination senere, nemlig i renæssancen, i 1500- og 1600-tallet. Således også i Danmark; først efter reformationen kendes hekseprocesser i større tal.

Baggrunden for det hysteri, som hærgede Europa, og som resulterede i tusinder af henrettelser af mænd, kvinder og børn, må nok først og fremmest søges i kirkens opfattelse af djævelen som en realitet, der truede enhver kristen. Satan blev opfattet som Kristi modpol i kampen om menneskets sjæl², og forestillingen om menneskers samkvem med djævelen eller andre overnaturlige væsner går tilbage til forhistorisk tid. I pave Innocens VIII's bulle af 1484 og især i den dermed sammenhængende publikation “Mallens Maleficarum” får djævletroen en ny drejning. De to forfattere til publikationen, de dominikanske inkvisitorer Jacob Sprenger og Heinrich Institoris, fastslår med støtte i romerske skrifter, det gamle testamente, kirkefædrenes skrifter og Thomas Aquinas, at det i særlig grad er kvinden, som er en fare for menneskenes salighed. Kvinden er et ufuldkomment væsen; hun betegnes i skriftet som en nødvendig tortur, en naturens ondskab omend malet med lyse farver. Når en kvinde tænker alene, tænker hun ondt.³

På denne baggrund kan det ikke undre, at de forfølgelser, som hermed indvarsles, særlig rettedes mod kvinder, selvom også mandlige “hekse” blev henrettet. Kvindens svage karakter gjorde hende jo til et villigt offer for djævelens fristelser; ved at indgå pagt med ham og forskrive sin sjæl til ham kunne hun opnå rigdom og evnen til at udføre trolddomskunst. Kirke og statsmagt følte sig også her i landet truet af hekse, som kunne vende krigslykken og forgøre mennesker; man så det som sin klare opgave at optræve og afsløre hekseeselskaber, også med det formål at frelse de forvildede sjæle fra fortabelse. De anklagede blev, når der var fældet dom, under tortur tvunget til at tilstå deres onde gerninger og røbe navnene på deres medsammensvorne, for derefter at

blive overladt til bålet's rensende flammer. I mange tilfælde kunne en enkelt anklaget ved sine tilståelser under torturen trække talrige andre med sig i faldet; ingen kunne føle sig helt sikker mod anonyme anklager.

Også den danske øvrighed udviste stor nidkærhed, ikke mindst i Kristian IV's regeringstid. Kongen var nemlig selv overbevist om trolddomskræfternes realitet og overværede personligt hekseforhør, hvor man anvendte tortur. I 1617 udsendte Kristian IV en forordning, hvori det fastsloges, at troldfolk, som gav sig af med signen og manen, skulle landsforvises, mens de "rigtige" hekse, der havde forskrevet sig til djævelen eller havde omgang med ham, skulle brændes som kættere.⁴

I det følgende vil en proces mod en påstået troldkvinde blive gennemgået på baggrund af de tingsreferater, som blev nedskrevet i Skast herreds tingbog 1640.⁵

I landsbyen Skonager i Næsbjerg sogn boede i 1640 Christen Madsen og hans hustru Anne, som efter egnens skik havde tilnavnet Christens (= Christens kone). Anne Christens drages ind i datidens retsmaskineri, da Laurids Jessen i Skonager 2. januar skælder hende ud og beskylder hende for trolddom; hun skal have taget livet af Laurids Jessens broder, Christen Jessen, med sine trolddomskunster. Ved denne lejlighed er anklageren, Laurids, næppe ganske ædru; han understreger sin anklage ved at sige, at hvis Anne Christens ikke har taget livet af hans broder, så ønsker han ligeså mange onde ånder i sig som det antal ølslurke, han (derpå) drikker af sit glas.

De tilstedeværende, som siden på tinget 21. januar bevidner denne hændelse, tilføjer, at de ikke så Laurids drikke af sit glas under forsikringen, som herved taber noget i kraft. Men at han derefter har indhentet det forsømte, fremgår af, at de samme vidner senere på dagen har hørt Laurids skælde en afdød skonagerbo ud for en skælm, "mens den tid han sagde det, da var han overflødig drukken".⁶ Ved tinget fastholder Laurids sin anklage mod Anne Christens, men trækker sine udtalelser om afdøde Hans Knudsen tilbage; han huskede dem ikke længere og undskylder sig med sin drukkenskab.

På det følgende herredsting 28. januar skærpes anklagerne; forstanderen for Ribe domkapitel og landsdommeren Niels Krag's fuldmægtig, som har krævet tingsvidner i sagen, får endnu en række vidnesbyrd mod Anne Christens ført til bogs, hvorved de får retslig gyldighed. Fire vidner - nemlig Christen Jessens broder, hans efterladte kone og datter,

samt Laurids Jessens søn - sværger på, at de tit har hørt den afdøde Christen Jessen klage over, at Anne Christens havde fremkaldt den sygdom, han led af. Hun skulle være ude på at tage livet af ham og gøre hans børn faderløse som hævn for, at han havde lukket en løkke og aflukket sin eng til ulempe for Anne og hendes mand. Endnu to mænd vidner, at de hørte Christen Jessen bede Anne Christens komme til ham efter kirkegangen, men hun kom ikke; dette hændte den dag, da Christen Jessen fik den sidste nadver. Desuden vidner hans efterladte hustru og en datter på, at Anne Christens på deres opfordring engang har signet en af deres syge heste; den blev herved så ustyrlig, at ingen kunne holde den, og den døde andendagen derefter. Endnu tre mænd bevidner, at de har hørt Christen Jessen tilskrive sin sygdom den omstændighed, at han havde aflukket sin eng.

Herefter står Anne Christens frem og benægter de fremlagte vidnesbyrd; de er fremkaldt af had og ondsindethed. Benægtelsen bliver på hendes mands begæring ligeledes nedskrevet som tingsvidne, men han lader det ikke blive herved. På sin kones vegne beder han et fuldt stokkenævn (= 24 menige mænd) samt de tilstedeværende udtale, om de har noget at sige hans kone på. Alle vidner, at de ikke har noget ondt at beskyldte hende for, og dette nedfældes.⁷

Anklagerne mod Anne Christens er således søgt gendrevet på stedet med de retslige midler, der står til den anklagedes rådighed. Men sagen er ikke slut. Et halvt år senere, 2. juni, overtager Niels Hansen i Bilstoft Annes sag på hendes mands vegne, stævner Laurids Jessen for tingsdom på grund af beskyldningerne og kræver bevis for dem.⁸ Ugen efter, 9. juni, gentager Laurids Jessens broder og søn anklagerne og får dem nedskrevet som tingsvidne;⁹ desuden hævder de nu, at Christen Jessen beskyldte Anne for tabet af en okse og en hoppe, som døde straks efter, at den famøse eng var blevet lukket af med en grøft. Anne skal have bevirket det ved "trolddomskunst og djævelsmagt". Også Laurids Jessen selv gentager sine anklager, mens de øvrige, som vidnede for Laurids 28. januar, nu er tavse. Anne benægter igen, og alt føres til tingsvidne.

23. juni fældes dommen over Laurids Jessen, som Niels Hansen jo havde indstævnet for anklagerne mod Anne. Som de forlangte beviser på anklagen fremlægger Laurids Jessen tingsvidnerne fra 9. juni, hvor hans anklage og de øvrige vidners udsagn er nedfældet, og dommeren

godtager dette bevis. Laurids Jessen er nu fri for Niels Hansens tiltale - dette til trods for, at hans fremlagte tingsvidner ikke stod uimodsagte, men som ovenfor omtalt blev benægtet af Anne Christens ved selvsamme lejlighed. For en ikke-retshistoriker virker denne procedure uforståelig.¹⁰

Anne Christens' sag er nu af yderste alvor. Laurids Jessen har som nævnt med sine fremlagte tingsvidner bevist, at anklagen er behørigt rejst, og at der er adskillige vidner på den afdøde Christen Jessens beskyldninger. Nu tager Annes mand Christen Madsen igen fat og denne gang netop der, hvor det svage punkt i en sådan sag synes at ligge, nemlig ved spørgsmålet om det faktiske bevis for anklagens rigtighed. Han stævner Laurids Jessen til tinge 21. juli, for at Laurids kan besvare en række spørgsmål, "paa det de kunne komme engang til en endelig ende og han kunne komme til en lovlig proces dermed".¹¹

Christen Madsens første spørgsmål går ud på at afklare, om Laurids Jessen kan føre andre vidner i retten end sin broder og sin egen søn - så vil han nemlig selv stævne dem for retten, hvis Laurids ikke vil. Laurids svarer, at også hans afdøde broders kone vil føre sagen videre. Christen har med sit spørgsmål antydnet, at de hidtidige vidner næppe er ganske uvildige, og dette må også gælde for det sidst tilkomne.

Han går videre med et spørgsmål, der søger at trænge dybere ned i anklagerens grundlag: Har Laurids faktisk set eller hørt Anne gøre eller love at gøre noget, som har ført til broderens død? Laurids svarer ved at henvise til de allerede afgivne tingsvidner. Dernæst spørger Christen, om nogen hørte, at den afdøde anklagede Anne, da han fik sin sidste nadver, eller umiddelbart før han døde? Dette kan Laurids ikke besvare umiddelbart, men han gentager den afdødes tidligere anklager. Christens sidste spørgsmål lyder, hvordan Laurids kan vide det, som han beskylder Anne for, for at det nu kan blive sagt med rene ord. Hertil svarer Laurids: Christen mistede lykke og helbred, efter at han havde aflukket sin løkke, og Anne tog livet af ham med sin trolddomskunst og djævelsmagt - derfra ved han det. Logikken i svaret er haltende, og anklagen er ikke yderligere uddybet derved.

Der er ingen tvivl om, at Christens kloge og direkte spørgsmål og Laurids' undvigende svar ikke har skadet Annes sag. Christen fortsætter som den offensive i processen, et klogt træk. 1. september erklærer han

på tinge, at Anne, som mod en sådan anklage efter loven skal værgе sig med kirkenævn, nu vil forsvare sig mod den usandfærdige anklage, hvorefter han indkalder kirkenævninger første gang.¹² 15. september oplyses det i tingbogen, at andet opkald på kirkenævninger er udskudt, fordi begge parter har overladt sagen i deres husbonds hånd. Husbond for begge er den tidligere omtalte Niels Krag. Igen er det Christen Madsen, der tager initiativet; han tilbyder Laurids Jessen, at de begge kan møde for deres husbond om 8 dage i Viborg (hvor Niels Krag var landsdommer). Laurids undskylder sig med, at han endnu ikke har sået sin rug og dermed ikke selv kan komme til Viborg, men han vil sende sine breve derop.¹³

Hvad udfaldet heraf blev, melder tingbogen intet om, men sagen genoptages ved herredstinget; 13. oktober sker et nyt første opkald på kirkenævninger, 20. oktober følger andet opkald, og 27. oktober tredje og sidste opkald, hvorefter sagen afgøres ved nævningekendelse.¹⁴ Her fremlægger de to parter deres retsdokumenter. Laurids Jessen fremlægger de ovenfor omtalte tingsvidner som sit indlæg i sagen, men Christen Madsen har suppleret sine yderligere. Udover Annes benægtelser fremlægges et af 13 mand fra Skonager underskrevet grandevidne, dateret 9. maj, hvoraf det fremgår, at Anne Christens altid har skikket sig ærligt og vel som en god dannekvinde over for sine grander (= naboer) i Skonager. Desuden fremlægges et sognevidne fra sognepræsten Poul Jørgensen og hans kirkeværgе og medhjælpere, hvoraf det fremgår, at 12 sognemænd bevidner Annes ulastelige vandel. Endelig bevidner sognepræsten personligt, at han ikke under sine besøg hos den syge Christen Jessen har hørt denne anklage Anne Christens på nogen måde. Denne erklæring har Christen Madsen erhvervet 9. september.

På grundlag af dette materiale trækker kirkenævningerne sig tilbage for at rådslå om sagen. Voteringen bliver kort. Kendelsen fremhæver de mange vidner på Annes uplettede vandel, samt at hun aldrig før har været berygtet for trolddom eller for at love noget menneske noget ondt. Og hun frikendes.

Så vidt sagsreferatet fra Skast herreds tingbog. At det stedlige ting frikendte en person, som var anklaget for trolddom, var ikke den hyppigste udgang på sagen, men fortjener at blive fremdraget på lige fod med de mange sager, der endte med heksebålet eller i heldige tilfælde en fri-

findelse ved en højere instans. Når Annes sag fik så rimeligt et forløb, skyldes det nok mest hendes mands uforfærdede og kloge indsats, hvortil kommer Laurids Jessens begrænsede antal medvidner. At de mange gode skudsmål ikke i sig selv kunne garantere en frifindelse, viser en bekendt sag fra Ribe, sagen mod Maren Spliids; et af de mange vidnesbyrd, som forgæves blev indhentet på hendes uskyld, findes i øvrigt refereret i Skast herreds tingbog 1637, da det blev erhvervet fra hendes fødesogn Grimstrup i Skast herred; se tingbogens nr. 193, hvor hun omtales under pigenavnet Maren Tammesdatter.¹⁵

Hvad der i Maren Spliids tilfælde gjorde udslaget, var vist det faktum, at hun under et skænderi havde udstødt trusler mod den senere "forheksede" Didrik Skrædder, og nok også, at folkesnakken næret af den fantasifulde Didrik og hans ikke mindre fabulerende medvidner - her gjorde det vanskeligt at finde vidner, som ville støtte Maren. Men den helt afgørende vending i denne sag indtraf, da lensmanden, som Didrik havde henvendt sig til, fik kongelig befaling til at forfølge sagen. 21. april 1640 - godt et halvt år før nævningekendelsen i Anne Christens sag - blev Maren Spliids ved Ribe byting kendt skyldig i trolddom. Hun frikendtes ganske vist ved rådstueretten 19. juni, men igen greb lensmanden ind i sagen og stævnedes Maren for kongens retterting. Hun blev ført til Blåtårn og tilstod senere under tortur sine heksekunster. 10. november 1641 blev Maren Spliids - efter Kristian IV's pålæg til lensmanden brændt på torvet i Ribe.

Noter:

- 1 Jfr. Norman Cohn: *Europe's Inner Demons* (1975).
- 2 Allerede i 1233 advarer pave Gregor IX i sin bulle "Vox in Rama" mod djævelens virksomme realitet. Jfr. begrebet "ramaskrig".
- 3 Jfr. R.E.L.Masters: *Eros and Evil* (1974) samt Annemarie & Werner Leibbrand: *Formen des Eros* (1972).
- 4 Se iøvrigt: *Dagligliv i Danmark*, I, s. 161 ff og 353 ff.
- 5 Skast herreds tingbøger 1636-1640 er udgivet af Poul Rasmussen 1954-81. Sagerne er nummererede, og der henvises i de følgende noter til enkelte sager med forkortelsen SkhT + årstal + nummer.
- 6 SkhT.1640.38-40. - ⁷ SkhT.1640.43-46,55.
- 8 Dette fremgår ikke af referatet 2. juni, men af SkhT.1640.357.
- 9 SkhT.1640.307-310. — ¹⁰ SkhT.1640.357. — ¹¹ SkhT.1640.420.
- ¹² SkhT.1640.534. — ¹³ SkhT.1640.552 & 556. — ¹⁴ SkhT.1640.606.
- ¹⁵ Oplysningerne om Maren Spliids rettergang bygger på: *Dagligliv i Danmark*, I, s.353, og V.Bang: *Hexevæsen og Hexeforfølgelser*, især i Danmark (1896).